

บทคัดย่อ

รูปแบบแผนผังปราสาทเขมรสมัยบาปวน และการสืบเนื่องในสมัยนครวัด : ประเด็นการศึกษา จากปราสาทพระวิหารและปราสาทหินพิมาย

บทความนี้นำเสนอความสัมพันธ์ด้านรูปแบบสถาปัตยกรรมของปราสาทพระวิหาร ศาสนสถานแบบบาปวนที่สถาปนาขึ้นในช่วงครึ่งหลังพุทธศตวรรษที่ 16 บนเทือกเขาพนมดงรักบริเวณพรมแดนติดต่อกันระหว่างประเทศกัมพูชาและประเทศไทยในปัจจุบัน ซึ่งพบว่าเป็นต้นแบบสำคัญให้กับการพัฒนาสัดส่วนและแผนผังของปราสาทหินพิมายที่สถาปนาขึ้นต่อมาในดินแดนไทย

ปราสาทพระวิหารมีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส มีมุขสี่ด้านและมีมณฑปต่อเนื่องด้านหน้ามุขหน้าปราสาทเชื่อมต่อกับมณฑปในลักษณะที่ยื่นยาวกว่าปกติ ส่งผลให้มณฑปคล้ายกับเป็นส่วนหนึ่งของมุขปราสาท อันเป็นรูปแบบแผนผังที่พัฒนาต่อมาในปราสาทหินพิมาย

องค์ประกอบสำคัญคือระเบียบชุดฐาน ฐานปราสาทประธานและมณฑป ปราสาทพระวิหารมีความสูงที่ต่างระดับกันอย่างชัดเจน ซึ่งเป็นสัดส่วนฐานที่ต่างไปจากศาสนสถานร่วมสมัย และให้อิทธิพลสืบเนื่องไปยังปราสาทหินพิมายทั้งระเบียบชุดฐานและงานประดับชุดฐาน

พัฒนาการด้านรูปแบบและแผนผังปราสาทดังกล่าวอาจเกี่ยวข้องกับ การถ่ายทอดรูปแบบศิลปกรรมภายในภูมิภาค อย่างไรก็ตามข้อสันนิษฐานนี้จำเป็นต้องมีการศึกษาด้านโบราณคดีและมานุษยวิทยาเพิ่มเติม เพื่อช่วยอธิบายความสัมพันธ์ของชุมชนอารยธรรมเขมรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทยให้ชัดเจนยิ่งขึ้น

Abstract

The Development of Khmer Architecture from Baphoun to Angkor Wat: a Comparative Study of Preah Vihear and Phimai

The significant interrelationship between Khmer architecture in northeast Thailand and Angkor during the eleventh to twelfth century has long been discussed by scholars. To further explore the change in Baphoun and Angkor Wat style archetypes, this paper investigates the Khmer architectural development initiated in the late eleventh century Preah Vihear, a Baphoun style sanctuary on Dangraek range, and addresses its influence on the architecture of Phimai, an early twelfth century monument at the center of local politics in northeast Thailand.

The comparative study found that many features of the Preah Vihear central shrine, particularly in architectural proportion and building plan are successively developed at Phimai. The most compelling evidence is that the Prasada and Mandapa of Preah Vihear have bases of different height, a feature that Phimai modeled and was subsequently applied in Thommanon and Banteay Samrei at Angkor.

The development of architectural form observed in this article can plausibly be related to the social and political settlements along the ancient route between the Phimai and Dangraek ranges. However, more archaeological research on these provincial sites is needed to determine the validity of this initial evidence.

รูปแบบแผนผังปราสาทเขมรสมัยบาปวน และการสืบเนื่องในสมัยนครวัด : ประเด็นการศึกษา จากปราสาทพระวิหารและปราสาทหินพิมาย*

วรรณวิภา สุเนตต์ตา**

ปราสาทพระวิหารเป็นศาสนสถานแบบไศวนิกายที่สถาปนาขึ้นในสมัยพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 ราวพ.ศ.1581¹ ร่วมสมัยกับปราสาทบาเสธ ปราสาทพนมจิชอร์ และปราสาทวัดเอกในประเทศกัมพูชา² ในอดีตปราสาทพระวิหารเป็นศาสนสถานศักดิ์สิทธิ์ที่ตั้งอยู่บนเทือกเขาพนมดงรัก ซึ่งเชื่อมโยงชุมชนภาคตะวันออกเฉียงเหนือในดินแดนไทยกับศูนย์กลางที่เมืองพระนคร ข้อมูลจากจารึกปราสาทพระวิหารยังแสดงให้เห็นภาพรวมของศาสนสถานอันมีความสำคัญทั้งต่อกลุ่มคนชั้นสูงที่มีถิ่นฐานในแถบนี้และกษัตริย์เขมรที่เมืองพระนครในหลายยุคสมัย

แผนผังปราสาทพระวิหารเป็นแบบแนวแกนเช่นเดียวกับศาสนสถานที่สร้างบนเนินเขาซึ่งเน้นความสำคัญของภูมิประเทศ ปราสาทตั้งหันไปทางทิศเหนือสัมพันธ์กับความลาดชันของพื้นที่ โดยจุดสูงสุดคือที่ตั้งของปราสาทประธาน บริเวณด้านล่างห่างออกไปทางทิศเหนือมีสระตราวซึ่งไหลลงลำห้วยไปสู่ที่ราบและชุมชนที่ตั้งอยู่ด้านล่าง

---

*บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาในงานวิทยานิพนธ์เรื่อง “สถาปัตยกรรมเขมรในดินแดนไทยช่วงพุทธศตวรรษที่ 16-17 : ลำดับการสืบเนื่อง” หลักสูตรปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร ปีการศึกษา 2552

**นักศึกษาระดับปริญญาตรีบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะไทย คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร

¹ชะเอม แก้วคล้าย, “จารึกปราสาทพระวิหาร 4,” ศิลปากร 50, 5 (กันยายน-ตุลาคม 2550) : 35.

²Etienne Aymonier, **Khmer Heritage in the Old Siamese Provinces of Cambodia** (Thailand : White Lotus Press, 1999), 86-90.

การศึกษาของนักวิชาการที่ผ่านมากำหนดอายุรูปแบบศิลปกรรมของปราสาทพระวิหารในศิลปะบาปวนราวพ.ศ.1560-1630³ องค์ประกอบสำคัญของศาสนสถานคือปราสาทประธานที่มีมุข 4 ด้านและมีมณฑปต่อเนื่องด้านหน้า ล้อมรอบด้วยระเบียงคดและโคปุระ ซึ่งเป็นรูปแบบแผนผังที่นิยมสร้างขึ้นในศาสนสถานช่วงพุทธศตวรรษนี้

การศึกษาในบทความนี้สืบเนื่องมาจากข้อสันนิษฐานที่ว่าแผนผังและรูปทรงปราสาทเขมรสมัยบาปวนมีพัฒนาการสำคัญที่ปราสาทพระวิหาร และให้อิทธิพลสืบเนื่องไปยังปราสาทสมัยนครวัดในพุทธศตวรรษต่อมา ซึ่งเคยมีการตั้งข้อสังเกตไว้ว่าฐานปราสาทพระวิหารที่มีความสูงค่อนข้างมากอาจให้แรงบันดาลใจต่อปราสาทหินพิมายและปราสาทพนมรุ้งที่สร้างขึ้นในดินแดนไทย⁴

บทความนี้จะกล่าวถึงแผนผังและองค์ประกอบสถาปัตยกรรมของปราสาทพระวิหารเฉพาะส่วนปราสาทประธาน และนำเสนอข้อสันนิษฐานเพิ่มเติมเกี่ยวกับปราสาทหินพิมาย ซึ่งพบความสัมพันธ์ด้านรูปแบบสถาปัตยกรรมที่สนับสนุนว่าปราสาทพระวิหารเป็นต้นแบบสำคัญให้กับการพัฒนาแผนผังและสัดส่วนของปราสาทหินพิมาย

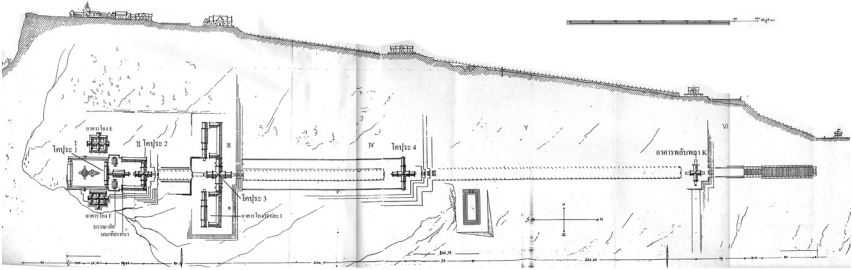
ข้อสันนิษฐานเรื่องรูปแบบแผนผังปราสาทพระวิหาร

รูปแบบแผนผังปราสาทพระวิหารปรากฏในงานสำรวจของอองรี ปาร์มองติเอรี (Parmentier H.)⁵ ในปีพ.ศ. 2482 ซึ่งยังคงใช้เป็นหลักฐานสำคัญในการศึกษารูปแบบสถาปัตยกรรมของปราสาทแห่งนี้มาโดยตลอด งานศึกษาในครั้งนั้นได้กำหนดหมายเลขอาคารต่างๆในแผนผังตามอักษรโรมัน และลำดับโคปุระจากชั้นบนสุดลงมาด้านล่างตามหมายเลขที่ 1 ถึง 4 ส่วนอาคารพลับพลาจัตุรมุขในชั้นล่างสุดกำหนดให้เป็นอาคาร K (ภาพที่ 1) ส่วนที่สำคัญที่สุดในแผนผังคือบริเวณระเบียงคดและโคปุระชั้นที่ 1 ซึ่งเป็นที่ตั้งของปราสาทประธานที่ปัจจุบันได้พังทลายลงแล้วคงเหลือเพียงมณฑปด้านหน้า

³หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, “ปราสาทเขาพระวิหาร,” บทความประกอบการประชุมทางวิชาการเรื่องโบราณคดีไทยครั้งที่ 1 เสนอที่โรงแรมปทุมรัตน์ จังหวัดอุบลราชธานี, 25-28 สิงหาคม 2535.

⁴หม่อมราชวงศ์สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, ปราสาทเขาพระวิหารศาสนบรรพตที่โดดเด่นที่สุดในภาคพื้นเอเชียอาคเนย์ (กรุงเทพฯ : ด้านสุทธาการพิมพ์, 2536), 149.

⁵Henri Parmentier, *L' Art Khmer Classique. Monuments du Quadrant Nord-Est* (Paris : EFEO., 1939), Plate 44-73.

ภาพที่ 1 แผนผังปราสาทพระวิหาร

ที่มา : Henri Parmentier, *L' Art Khmer Classique. Monuments du Quadrant Nord-Est* (Paris : EFEO., 1939), Plate 44.

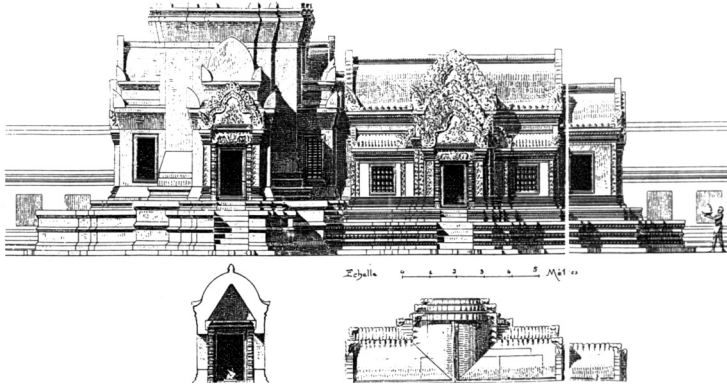
ภาพที่ 2 ปราสาทจำลอง ปราสาทพระวิหาร

ที่มา : หม่อมราชวงศ์สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, *ปราสาทเขาพระวิหาร ศาสนบรรพตที่โดดเด่นที่สุดในภาคพื้นเอเชียอาคเนย์* (กรุงเทพฯ : ด้านสหวิชาการพิมพ์, 2536), 164.

หลักฐานสำคัญคือปราสาทจำลองที่ใช้ประดับชั้นซ้อนของปราสาทประธาน (ภาพที่ 2) ซึ่งเคยพบในบริเวณมณฑป⁶ นี้ว่ามีความสำคัญอย่างมากเนื่องจากภาพลายเส้นของปาร์มองติเออร์ (Parmentier H.) ไม่ได้แสดงส่วนบนของปราสาทไว้⁷ (ภาพที่ 3)

⁶ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, “ปราสาทเขาพระวิหาร,” และ มานิต วัลลิโกดม, *อนุสรณ์นำชมปราสาทหินเขาพระวิหาร*, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ โรงพิมพ์พลัสเพรส, 2551), รูปที่ 26.

⁷ ทั้งนี้บันทึกของปาร์มองติเออร์ (Parmentier H.) ระบุว่าผลงานประดับชั้นหลังคาเป็นบรรพตแลกลงสลักเป็นรูปฤๅษี โดยมียอดบนสุดประดับด้วยหินทรายสลักเป็นรูปดอกบัวมีขนาดเส้นผ่านศูนย์กลางประมาณ 2 เมตร ปัจจุบันชิ้นส่วนดังกล่าวนี้ยังคงพบรวมอยู่กับกองหินในบริเวณปราสาทประธาน ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน Henri Parmentier, *L' Art Khmer Classique. Monuments du Quadrant Nord-Est*, 277.

ภาพที่ 3 ภาพลายเส้นรูปด้านทิศตะวันออกปราสาทพระวิหารของปาร์มองติเอร์ (Parmentier H.)
ที่มา : Henri Parmentier, *L' Art Khmer Classique. Monuments du Quadrant Nord-Est* (Paris : E.F.E.O., 1939), Plate 51.

การพบปราสาทจำลองขึ้นนี้ทำให้เชื่อได้ว่ารูปทรงชั้นซ้อนของปราสาทพระวิหารน่าจะยังคงคล้ายคลึงกับปราสาทช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 16 อยู่มาก ชั้นซ้อนของปราสาทที่ประดับด้วยปราสาทจำลองมีมาก่อนที่ปราสาทบันทายศรี ซึ่งสถาปนาขึ้นในปีพ.ศ.1510⁸ และอาจเป็นต้นเค้าของชั้นซ้อนที่ปราสาทพระวิหารซึ่งไม่ปรากฏให้เห็นแล้วในปัจจุบัน ทั้งนี้รูปทรงชั้นซ้อนของปราสาทเขมรจะมีการปรับเปลี่ยนที่สำคัญในระยะต่อมาโดยการประดับด้วยนาคปักษ์ในราวปลายสมัยบาปวนและสืบเนื่องไปยังสมัยนครวัด ดังเช่นที่พบในปราสาทสตอกกือกรมและปราสาทหินพิมาย⁹

หลักฐานอื่นที่น่าสนใจคือส่วนฐานปราสาทและมณฑป ซึ่งพบว่ามีความสูงต่างระดับอย่างชัดเจน โดยปราสาทประธานมีความสูงมากเป็นพิเศษ สังเกตได้จากระดับบัวเชิงเรือนธาตุปราสาทเปรียบเทียบกับซุ้มประตูมณฑป จากการตรวจสอบพบว่าบัวเชิงเรือนธาตุปราสาทพระวิหารด้านทิศตะวันออกซึ่งยังคงปรากฏให้เห็นในปัจจุบันอยู่ใน

⁸George Coedès, "La Date du Temple de Bantay Srei," *BEFEO* 29 (1929) : 289-330.

⁹การปรับเปลี่ยนงานประดับชั้นซ้อนจากปราสาทจำลองเป็นนาคปักษ์ยังพบหลักฐานในกลุ่มศาสนสถานหลายแห่งในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยเฉพาะกลุ่มศาสนสถานที่มีปราสาทประธาน 3 หลัง ซึ่งปราสาทประธานหลังกลางได้ปรับเปลี่ยนเป็นงานประดับรูปนาคปักษ์แล้วแต่ปราสาทประธานอีกสองหลังยังคงใช้งานประดับรูปปราสาทจำลองร่วมอยู่ด้วย ซึ่งสามารถกำหนดอายุได้ว่าเริ่มมีการปรับเปลี่ยนในช่วงครึ่งหลังพุทธศตวรรษที่ 16 และมีความนิยมต่อเนื่องในท้องถิ่นมาจนถึงช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 17

ระดับสูงเหนือทับหลังของซุ้มประตูมณฑป (ภาพที่ 4-5) สอดคล้องกับที่ปรากฏในภาพถ่ายลายเส้นของปาร์มองติเออร์ (Parmentier H.)

สัดส่วนความสูงของปราสาทและมณฑปเช่นนี้ต่างไปจากกลุ่มศาสนสถานร่วมสมัย และอาจเป็นเหตุผลหนึ่งที่ปาร์มองติเออร์ (Parmentier H.) ได้สันนิษฐานไว้ว่าปราสาทประธานอาจสร้างหลังกว่ามณฑปเล็กน้อย คือในสมัยพระเจ้าอู่ทัยทิตยวรมันที่ 2 ราวพ.ศ.1593-1609¹⁰ ซึ่งดูจะขัดแย้งกับจารึกที่กล่าวถึงการสถาปนาเทพเจ้าองค์สำคัญประจำศาสนสถานแห่งนี้ในสมัยพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 ที่น่าจะประดิษฐานที่ปราสาทประธาน

ภาพที่ 4 รูปด้านทิศตะวันออกปราสาทพระวิหาร ภาพถ่ายจากการสำรวจปี พ.ศ.2550

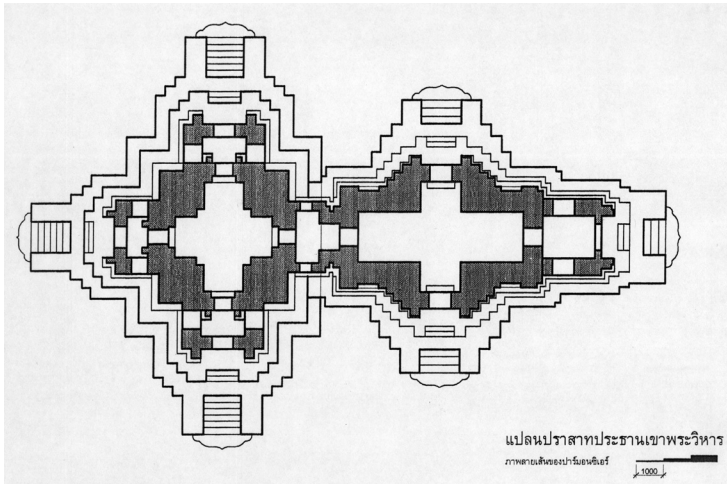
ภาพที่ 5 บัวเชิงเรือนธาตุปราสาท ซุ้มประตูทิศตะวันออกปราสาทพระวิหาร

¹⁰Henri Parmentier, L' Art Khmer Classique. Monuments du Quadrant Nord-Est, 339.

การตรวจสอบรูปแบบแผนผังแสดงให้เห็นว่าปราสาทประธานและมณฑปของปราสาทพระวิหารควรเป็นงานสร้างร่วมสมัยกันในช่วงครึ่งหลังพุทธศตวรรษที่ 16 โดยมีข้อสังเกตหลัก 3 ส่วนได้แก่ แผนผัง ส่วนฐาน และส่วนบน

แผนผัง

แผนผังปราสาทและมณฑปของปราสาทพระวิหารพัฒนาขึ้นจากปราสาทที่สร้างขึ้นในช่วงครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ 16 ปราสาทประธานมีผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสมีมุข 4 ด้านเป็นมุขลด 2 ชั้น ผังด้านข้างของมุขเปิดเป็นช่องหน้าต่าง มุขปราสาทก่อจากเรือนธาตุโดยไม่ปรากฏการเพิ่มมุมเรือนธาตุ (ภาพที่ 6) แผนผังเช่นนี้มีมาก่อนที่ปราสาทประธานหลังมุมทั้งสี่ทิศของปราสาทตาแก้วในเมืองพระนคร ที่สถาปนาขึ้นช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ 16 ซึ่งเป็นปราสาทเขมรในระยะแรกที่เริ่มมีมุขยื่นทั้งสี่ด้าน¹¹ (ภาพที่ 7-8)

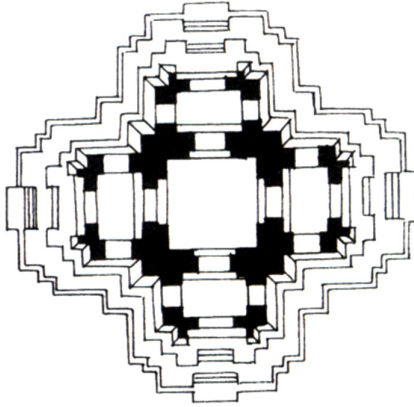
ภาพที่ 6 แผนผังปราสาทพระวิหาร ปรับปรุงจากภาพลายเส้นของปาร์เมงติเยร์ (Parmentier H.)

¹¹Jean Boisselier, **Le Cambodge** (Paris : Picard, Manuel d'archéologie d'Extrême-Orient 1,1966), 69.

ภาพที่ 7 ปราสาทตาแก้ว
หลังทิศตะวันออกเฉียงเหนือ

ภาพที่ 8 แผนผังปราสาทตาแก้วหลังทิศตะวันออกเฉียงเหนือ
ปรับปรุงจากภาพถ่ายเส้นของผาด ดูมาร์กเซ (Dumarcay J.)

มณฑปปราสาทพระวิหารมีผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มุขหน้าด้านทิศเหนือยื่นออกเป็นห้อง เปิดเป็นซุ้มประตูทางเข้า ที่ผนังมุขทั้งสองข้างเปิดเป็นช่องหน้าต่าง ห้องกลางมณฑปมีซุ้มประตูตรงกลางด้านทิศตะวันออกและทิศตะวันตก ตกแต่งด้วยหน้าต่างหลอกประดับด้วยลูกมะหวด และมีบันไดทางขึ้นจากด้านล่างตรงกับซุ้มประตูทั้งสามด้าน ซึ่งเป็นรูปแบบที่พัฒนาขึ้นจากมณฑปปราสาทบันทายศรี

ลักษณะสำคัญที่พัฒนาขึ้นที่ปราสาทพระวิหารคือการขยายมุขหน้าด้านทิศเหนือของปราสาทไปเชื่อมต่อกับมณฑป โดยการคลี่คลายให้จนวนรวบรวมเข้ากับมุขลดชั้นที่ 2 ของปราสาท ซึ่งการเชื่อมต่อของอาคารทั้งสองนี้มีลักษณะย่อกว่าปกติเหมือนเป็นการยื่นมุขปราสาทประธานมาเชื่อมกับมณฑป

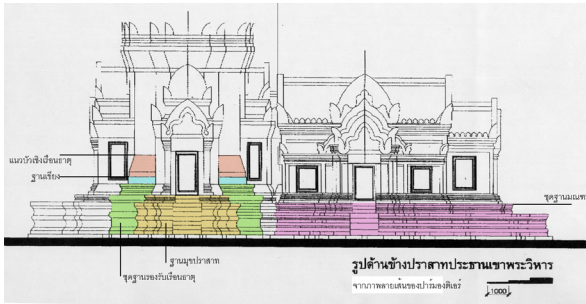
ส่วนฐาน

ลำดับต่อมาคือ ส่วนฐาน ซึ่งมีระเบียบชุดฐานอย่างใหม่ที่ต่างไปจากศาสนสถานร่วมสมัย ปราสาทและมณฑปของปราสาทพระวิหารตั้งอยู่บนฐาน 2 ชั้น ประกอบด้วยฐานไพทีและฐานรองรับอาคาร ปราสาทประธานตั้งอยู่บนชุดฐานสูง 2 ชั้นโดยมีฐานเขียงหนุนเรือนธาตุอีกชั้นหนึ่ง และลดระดับลงมาเป็นชุดฐานรองรับมุขปราสาท และชุดฐานมณฑปตามลำดับ (ภาพที่ 9)

การไล่ระดับความสูงของชุดฐานดังกล่าวทำให้ปราสาทพระวิหารมีส่วนที่ต่างไปจากปราสาทที่สร้างขึ้นในระยะนี้ ซึ่งส่วนใหญ่ปราสาทและมณฑปตั้งอยู่บนฐาน

ในระดับเดียวกันแบบปราสาทพนมจิชอร์ หรือมีฐานเชิงพญานาคหรือธนูปราสาทอีกชั้นหนึ่งแบบปราสาทวัดเอกและปราสาทตาเมือนธม

สัดส่วนฐานนี้เองที่จะมีการพัฒนาต่อมาในปราสาทหินพิมาย และกล่าวได้ว่าเป็นรูปแบบสำคัญที่เกิดขึ้นที่ปราสาทพระวิหาร สัมพันธ์กับแผนผังและแนวโน้มการปรับสัดส่วนปราสาทให้มีความสูงเพิ่มมากขึ้น

ภาพที่ 9 สัดส่วนฐานปราสาทและมณฑปปราสาทพระวิหาร วิเคราะห์จากภาพลายเส้นของปาร์มองดีเออร์

ส่วนบน (ชั้นซ้อน)

อีกส่วนหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงพัฒนาการของปราสาทเขมรในระยะนี้คือ ส่วนบนหรือชั้นซ้อน ส่วนบนของปราสาทพระวิหารคงมีลักษณะเป็นชั้นซ้อนลดหลั่นกัน 5 ชั้นตามแบบแผนของปราสาทเขมร ประดับด้วยปราสาทจำลองและบรรพตแดง โดยมียอดบนสุดประดับด้วยหินทรายสลักเป็นรูปดอกบัว สันนิษฐานว่าชั้นซ้อนของปราสาทพระวิหารน่าจะยังไม่มีการยี่ดสูง หรือปรับให้มีความโค้งด้วยงานประดับรูปนาคปักเหมือนกับปราสาทสต็อกกอกกรมที่สถาปนาขึ้นในสมัยพระเจ้าอุทัยทิตยวรมันที่ 2 ราวพ.ศ. 1595¹² ซึ่งพบว่าองค์ประกอบของปราสาทในส่วนนี้จะพัฒนาสัดส่วนให้มีความสูงและเป็นทรงโค้งต่อเนื่องกันมากยิ่งขึ้นที่ปราสาทหินพิมาย

ทั้งนี้การปรับเปลี่ยนงานประดับชั้นซ้อนจากปราสาทจำลองเป็นนาคปัก อาจเริ่มมีขึ้นในช่วงเวลาก่อนหน้าการสถาปนาปราสาทสต็อกกอกกรมแล้ว เนื่องจากพบว่าศาสนสถานสมัยบาปวนหลายแห่งในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย มีปราสาทที่

¹²หม่อมเจ้าสุภัทรรติศ ดิศกุล, “จารึกสตอกกอกกรม,” แดงงานประวัติศาสตร์เอกสาร โบราณคดี 7, 3 (กันยายน 2516) : 99-100.

ใช้งานประดับรูปปราสาทจำลองและปราสาทที่มีงานประดับรูปนาคปกร่วมกันภายในศาสนสถาน และอาจกำหนดอายุได้ว่าการปรับเปลี่ยนนี้เริ่มมีขึ้นในช่วงครึ่งหลังพุทธศตวรรษที่ 16

จากข้อสังเกตดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าปราสาทพระวิหารเป็นรูปแบบแผนผังของปราสาทสมัยบาปวนที่พัฒนาขึ้นในช่วงครึ่งหลังพุทธศตวรรษที่ 16 ซึ่งเริ่มมีการปรับแผนผังและสัดส่วนปราสาท แต่ยังคงมีงานประดับในศิลปะรุ่นเก่าอยู่มาก สอดคล้องกับข้อมูลจากจารึกและลวดลายประดับในศิลปะบาปวนที่นักวิชาการได้เคยมีการศึกษาไว้

ปราสาทพระวิหารและปราสาทหินพิมาย กับข้อสันนิษฐานเรื่องความสัมพันธ์ด้านรูปแบบสถาปัตยกรรม

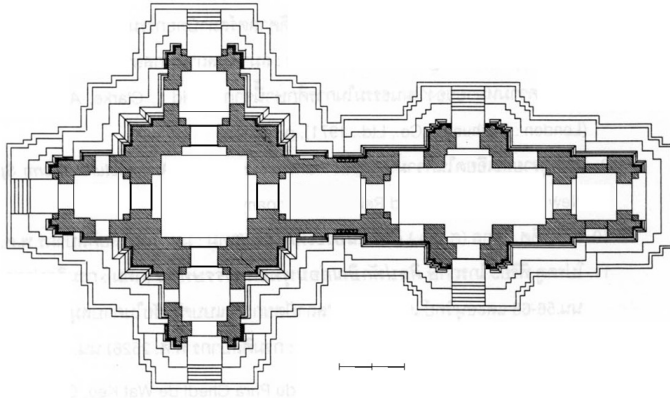
รูปแบบแผนผังปราสาทพระวิหารเป็นต้นแบบสำคัญของปราสาทที่สร้างในพุทธศตวรรษต่อมาคือปราสาทหินพิมาย ซึ่งมีขนาดใหญ่กว่าปราสาทพระวิหารและมีการปรับรูปแบบแผนผังปราสาทแล้ว แต่ยังคงลักษณะบางประการที่สืบทอดมาได้แก่แผนผัง ระเบียบชุดฐานและงานประดับชุดฐาน

แผนผัง

ปราสาทหินพิมายประกอบด้วยปราสาทประธานที่มีมณฑปต่อเนื่องด้านหน้าล้อมรอบด้วยระเบียงคดและโคปุระ แผนผังปราสาทประธานเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสเพิ่มมุม ประกอบด้วยมุมประธานเป็นมุมใหญ่ และมีมุมย่อยด้านละ 3 มุม ขนาบมุมประธานปราสาทมีมุขยื่น 4 ด้านเป็นมุขลด 2 ชั้น (ภาพที่ 10) ซึ่งเป็นรูปแบบแผนผังที่ปรับปรุงขึ้นจากปราสาทในช่วงพุทธศตวรรษที่ 16

แผนผังปราสาทซึ่งขยายขนาดเพิ่มมุมดังกล่าว ส่งผลอย่างสำคัญให้ชั้นซ้อนปราสาทมีมุมย่อยและงานประดับเพิ่มมากตามไปด้วย เกิดเป็นระเบียบอย่างใหม่ของรูปทรงปราสาทสมัยนครวัด ซึ่งนักวิชาการได้เคยตั้งข้อสังเกตไว้ว่าปราสาทในระยะนี้มีการปรับเปลี่ยนที่เห็นได้ชัดเจน จากการสร้างปราสาทที่มีความสูงเพิ่มมากขึ้นและมีงานประดับชั้นหลังคาจำนวนมาก ส่งผลให้รูปร่างชั้นหลังคาเป็นทรงโค้งซึ่งปรากฏที่ปราสาทหินพิมายและมีอิทธิพลสืบเนื่องไปยังปราสาทนครวัด¹³

¹³Jean Boisselier, *Le Cambodge*, 121. และ หม่อมเจ้าสุภัททิศ ดิศกุล, *ศิลปะขอม* (กรุงเทพฯ : อรุณสภา, 2539), 50.

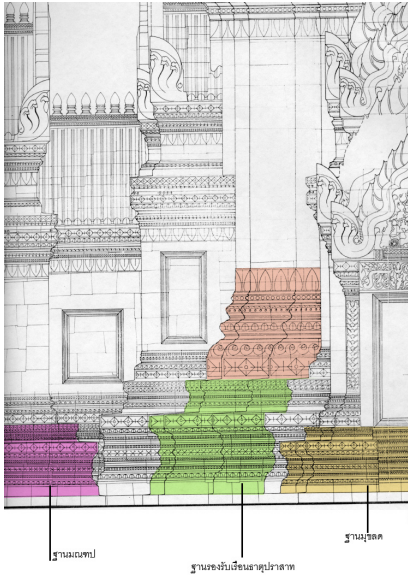

ภาพที่ 10 แผนผังปราสาทหินพิมายปรับปรุงจากภาพถ่ายเส้นของปีแอร์ ปีซาร์ (Picard P.)

อย่างไรก็ตามมณฑปของปราสาทหินพิมายยังคงรูปแบบเดิมคล้ายกับมณฑปในช่วงพุทธศตวรรษที่ 16 ซึ่งเปรียบเทียบกับมณฑปปราสาทพระวิหาร แต่มีขนาดและสัดส่วนใหญ่กว่า นอกจากนี้พบว่า การเชื่อมต่อปราสาทประธานและมณฑปมีรูปแบบที่คล้ายกับปราสาทพระวิหาร ซึ่งเป็นการขยายมุขลดชั้นที่ 2 เชื่อมต่อกับห้องกลางมณฑป โดยการรวมมุขปราสาทและฉนวนเข้าด้วยกันและเพิ่มมุมเรือนธาตุให้รูปด้านดูกลมกลืนกันยิ่งขึ้น ปราสาทประธานมีความสูงเพิ่มขึ้นและมณฑปคล้ายกับเป็นส่วนหนึ่งของมุขปราสาท

ส่วนฐาน และงานประดับชุกฐาน

องค์ประกอบสำคัญที่พัฒนาจากปราสาทพระวิหารในลำดับต่อมาคือ ระเบียบชุกฐาน ปราสาทและมณฑปของปราสาทหินพิมายตั้งอยู่บนชุกฐาน 2 ชั้นซึ่งมีระดับความสูงที่ต่างกันอย่างชัดเจน ประกอบด้วยมุขลดชั้นที่ 1 ตั้งอยู่บนฐานเดียวกับเรือนธาตุปราสาท และลดระดับมาเป็นชุกฐานของมุขลดชั้นที่ 2 ซึ่งมีความสูงไล่เลี่ยกับชุกฐานของมณฑปตามลำดับ (ภาพที่ 11-13) สัดส่วนชุกฐานเช่นนี้พบว่ามีการสร้างต่อเนื่องในปราสาทสมัยนครวัดที่ปราสาทธมมานนท์ และปราสาทบันทายสำเหร่ในเมืองพระนคร

ภาพที่ 11 ฐานปราสาทและมณฑปปราสาทหินพิมาย

ที่มา : Pierre Pichard, *Pimay Etude Architecturale du Temple* (Paris : EFEO., 1976), Plate 7.

ภาพที่ 12 ฐานปราสาทหินพิมายด้านทิศตะวันออก

ภาพที่ 13 ปราสาทหินพิมายด้านทิศตะวันตก

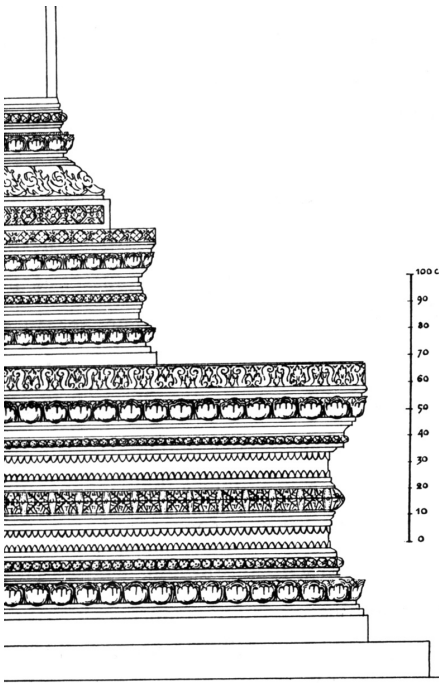
นอกเหนือจากแผนผังและองค์ประกอบสถาปัตยกรรมแล้ว อีกส่วนหนึ่งที่รับอิทธิพลจากปราสาทพระวิหารคืองานประดับชุดฐาน งานประดับฐานปราสาทหินพิมายเป็นระเบียบเดียวกับที่ปราสาทพระวิหาร แต่ได้มีการเพิ่มสัดส่วนของลวดบัวเพื่อให้กับปราสาทที่มีขนาดใหญ่และมีความสูงมากขึ้น

งานประดับชุดฐานปราสาทพระวิหารตรวจสอบได้จากฐานมณฑปซึ่งยังคงมีความสมบูรณ์ของลวดลายอยู่มาก ฐานมณฑปปลักตกแต่งด้วยลวดบัวต่อเนื่องไปยังบัวเชิงผนัง คล้ายคลึงกับระเบียบงานประดับที่มณฑปปราสาทบันทายศรี ลวดลายประดับฐานไฟที่ประกอบด้วยลายหน้ากระดาน ลายกลีบบัว ลายดอกบัวตูม และลวดบัวตรงกลางชุดฐานสลัก “ลายดอกสี่กลีบ”¹⁴ เหนือขึ้นไปเป็นลายดอกบัวตูม ลายกลีบบัว

¹⁴หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุลทรงอธิบายลวดลายนี้ไว้ว่า “ลายดอกสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูนมีลายคล้ายตัว X ซึ่งเป็นลายพันธุ์ทุกขาเข้ามาคั่น” เป็นลายที่ช่างในพุทธศตวรรษที่ 17 (ศิลปะแบบนครวัด) ได้ลอกแบบมาจากศิลปะช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 15 (ศิลปะแบบพระโค) ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, ศิลปะขอม, 154. อนึ่งลวดลายดังกล่าวหรือที่เรียกว่า “ลายกรอบล้อมสามเหลี่ยมสี่รูป” เป็นงานประดับแบบเขมรที่พบต่อเนื่องมายังงานปูนปั้นที่ปราสาทสามยอด ปราสาทวัดพระศรีรัตนมหาธาตุลพบุรี และเจดีย์ทรงปราสาทในสมัยอยุธยาตอนต้น ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน สันติ เล็กสุขุม, รวมบทความ มุมมอง ความคิด และความหมาย : งานช่างไทยโบราณ (กรุงเทพฯ : บริษัท ด้านสหวิชาการพิมพ์ จำกัด, 2548), 194.

และลายหน้ากระดานตามลำดับ ส่วนฐานชั้นที่ 2 ประดับด้วยลายหน้ากระดาน ลายกลีบบัวและลายดอกบัวตูม (ภาพที่ 14-15)

แม้ว่าจะมีระเบียบชุดฐานที่คล้ายกับปราสาทพระวิหาร แต่บัวเชิงเรือนธาตุปราสาทหินพิมายได้มีการปรับปรุงแล้ว โดยการเพิ่มแถวลวดบัวสลักลายกระหนก คั่นระหว่างลายกลีบบัวและลายดอกบัวตูม (ภาพที่ 16) ซึ่งพบว่าเป็นระเบียบงานประดับบัวเชิงเรือนธาตุปราสาทที่เริ่มมีการปรับเปลี่ยนในกลุ่มศาสนสถานช่วงครึ่งหลังพุทธศตวรรษที่ 16 และเป็นระเบียบเดียวกันต่อเนื่องในปราสาทสมัยนครวัดและบายอน ถัดจากบัวเชิงเรือนธาตุขึ้นไปเป็นลายกรวยเชิง ซึ่งใช้ประดับผนังเรือนธาตุสัมพันธ์กับลายเฟืองอุบะตอนบนของเรือนธาตุ งานประดับในส่วนเดียวกันนี้ยังได้พบต่อเนื่องที่ปราสาทพนมรุ้งด้วย

ภาพที่ 14 ชุดฐานมณฑป ปราสาทพระวิหาร
ที่มา : Jean Boisselier, *Le Cambodge* (Paris : Picard,
Manuel d'archéologie d'Extrême-Orient 1,1966), 143.

ภาพที่ 15 ภาพลายเส้น ลายดอกสี่กลีบ

ภาพที่ 16 ฐานและบัวเชิงเรือนธาตุปราสาทหินพิมาย

จากข้อสังเกตเรื่องแผนผังปราสาทพระวิหารและปราสาทหินพิมายที่กล่าวมา แสดงให้เห็นว่าปราสาทพระวิหารเป็นพัฒนาการสำคัญของปราสาทสมัยบาปวน ซึ่งเริ่มมีการปรับแผนผังและสัดส่วนปราสาทในช่วงครึ่งหลังพุทธศตวรรษที่ 16 ส่งผลให้องค์ประกอบสถาปัตยกรรมและงานประดับมีการปรับเปลี่ยนตาม และเป็นต้นแบบให้กับปราสาทหินพิมายที่สถาปนาขึ้นในพุทธศตวรรษต่อมา

อย่างไรก็ตามการศึกษาพัฒนาการรูปแบบแผนผังปราสาทในช่วงพุทธศตวรรษนี้ยังคงมีประเด็นที่น่าสนใจอีกมาก โดยเฉพาะในกลุ่มศาสนสถานขนาดเล็กที่กระจายอยู่ในชุมชนอารยธรรมเขมรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย ซึ่งพบว่ามี การปรับเปลี่ยนแผนผังและองค์ประกอบสถาปัตยกรรมที่ต่างออกไปในแต่ละท้องถิ่นสัมพันธ์กับการขยายตัวของชุมชนในภูมิภาค ซึ่งเชื่อว่าเป็นสาเหตุหนึ่งของการถ่ายทอดรูปแบบศิลปกรรมที่มีพัฒนาการต่างไปจากเมืองพระนคร

บรรณานุกรม

ชะเอม แก้วคล้าย. “จารึกปราสาทเขาพระวิหาร 4.” **ศิลปากร** 50, 5 (กันยายน-ตุลาคม 2550) : 35.

มานิต วัลลิโภดม. **อนุสรณ์ชำมปราสาทหินเขาพระวิหาร**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พลัสเพรส, 2551.

สันติ เล็กสุขุม. **รวมบทความ มุมมอง ความคิด และความหมาย : งานช่างไทยโบราณ**. กรุงเทพฯ : บริษัท ด้านสถาการพิมพ์ จำกัด, 2548.

สุภัทรดิศ ดิศกุล, หม่อมเจ้า. **ศิลปะขอม**. กรุงเทพฯ : อรุณสภา, 2539.

_____. “จารึกสดก๊กอภม.” **แถลงงานประวัติศาสตร์เอกสารโบราณคดี** 7, 3 (กันยายน 2516) : 96-109.

_____. “ปราสาทเขาพระวิหาร.” บทความประกอบการประชุมทางวิชาการ เรื่องโบราณคดีไทยครั้งที่ 1 เสนอที่โรงแรมปทุมรัตน์ จังหวัดอุบลราชธานี , 25-28 สิงหาคม 2535.

สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, หม่อมราชวงศ์. **ปราสาทเขาพระวิหารศาสนบรรพตที่โดดเด่นที่สุดในภาคพื้นเอเชียอาคเนย์**. กรุงเทพฯ : ด้านสถาการพิมพ์, 2536.

Aymonier, Etienne. **Khmer Heritage in the Old Siamese Provinces of Cambodia**. Thailand : White Lotus Press, 1999.

Boisselier, Jean. **Le Cambodge**. Paris : Picard, Manuel d'archéologie d'Extrême-Orient 1,1966.

Cœdès, George. “La Date du Temple de Bantay Srei.” **BEFEO** 29 (1929) : 161-168.

Dumarcay, Jacques. **Architecture and Its Models in South East Asia**. Bangkok : Orchid Press, 2003.

Parmentier, Henri. **L' Art Khmer Classique Monuments du Quadrant Nord-Est**. Paris : EFEO., 1939.

Pichard, Pierre. **Pimay Etude Architecturale du Temple**. Paris : EFEO., 1976.